

ԱՆԱՀԻՏ ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ

Եվրասիա միջազգային համալսարանի
իրավագիտության ֆակուլտետի հայցորդ

ԴԱՏԱԿԱՆ ԱՆԿԱԽՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՆԱՀԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՐՀԵՍՏԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴԱՐԱՇՐՋԱՆՈՒՄ

Սույն հոդվածը նվիրված է արդարադատության համակարգում արհեստական բանականության կիրառման ազդեցության ուսումնասիրությանը՝ դատական անկախության և անաչառության սկզբունքների տեսանկյունից: Հետազոտության հիմքում դրված է այն դրույթը, որ Մարդու իրավունքների և հիմնական ազատությունների պաշտպանության մասին կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածով ամրագրված անկախ և անաչառ դատարանի իրավունքը տեխնոլոգիական միջավայրում բախվում է նոր, հաճախ անտեսանելի սպառնալիքների: Հոդվածում վերլուծվում են Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի կողմից ձևավորված չափանիշները՝ կապված դատական անկախության, «օրենքով ստեղծված դատարանի», ինչպես նաև անաչառության սուբյեկտիվ և օբյեկտիվ թեստերի հետ: Հատուկ ուշադրություն է դարձվում այն հանգամանքին, որ արհեստական բանականության համակարգերը կարող են ազդել ոչ միայն դատական ակտերի պատրաստման, փաստաթղթերի մշակման և ռիսկերի գնահատման, այլև դատավորների գնահատման, առաջխաղացման և մասնագիտական վարքագծի վրա: Հոդվածում հիմնավորվում է, որ արհեստական բանականությունը չի կարող դիտարկվել որպես չեզոք տեխնիկական գործիք, քանի որ այն ստեղծում է տեխնոլոգիական կախվածության, մասնավոր մատակարարներից կախման, ալգորիթմային կողմնակալության, թափանցիկության պակասի և դատական դատողության վրա անտեսանելի ներգործության ռիսկեր: Եզրակացվում է, որ արդարադատության ոլորտում արհեստական բանականության համակարգերի կիրառումը պահանջում է հստակ նորմատիվ կարգավորում, մարդ դատավորների կողմից որոշումների կայացման ապահովում, ինչպես նաև թափանցիկության և արդյունավետ վերահսկողության մեխանիզմներ:

Հիմնաբառեր- Արհեստական բանականություն, արդարադատություն, դատական անկախություն, թափանցիկություն, ալգորիթմային կողմնակալություն, արդարադատության թվայնացում, անաչառություն, մարդու իրավունքներ, տեխնոլոգիական կախվածություն:

Ներածություն

Արհեստական բանականության արագ զարգացումն ու դրա աստիճանական ներթափանցումը հանրային կառավարման տարբեր ոլորտներ արդիականացրել են նաև արդարադատության համակարգում դրանց կիրառման իրավական սահմանների և հետևանքների հարցը: Եթե սկզբնական փուլում արհեստական բանականությունը հիմնականում դիտարկվում էր որպես տեխնիկական և վարչարարական արդյունավետության բարձրացման միջոց, ապա այսօր ակնհայտ է, որ դրա ներգրավումը դատական գործունեության մեջ կարող է առնչվել արդար դատաքննության իրավունքի առանցքային տարրերին, մասնավորապես՝ դատարանի անկախությանը և անաչառությանը: Այս առումով թեման ունի ոչ միայն տեսական, այլև անմիջական գործնական նշանակություն, քանի որ արդարադատության թվայնացումը այլևս ապագայի հեռանկար չէ, այլ գործող իրականություն:

Հոդվածի գիտական նորույթը պայմանավորված է նրանով, որ արհեստական բանականության կիրառման խնդիրը քննվում է ոչ թե միայն որպես տեխնոլոգիական կամ վարչարարական բարեփոխման հարց, այլ նախ և առաջ որպես դատա-

կան անկախության և անաչառության ինստիտուցիոնալ երաշխիքների վերաիմաստավորման խնդիր: Հոդվածում հիմնավորվում է, որ Մարդու իրավունքների և հիմնական ազատությունների պաշտպանության մասին կոնվենցիայի (այսուհետ նաև՝ ՄԻԵԿ) 6-րդ հոդվածի շրջանակում ձևավորված դատական անկախության և անաչառության դասական չափանիշները, որոնք կառուցվել են տեսանելի դերակատարների, պաշտոնական հարաբերությունների և բացահայտ ինստիտուցիոնալ կապերի շուրջ, արհեստական բանականության պայմաններում բախվում են նոր, հաճախ անտեսանելի և տեխնոլոգիապես միջնորդավորված ռիսկերի: Այդ պատճառով առաջանում է նշված սկզբունքների բովանդակության ընդլայնման և նոր իրավական երաշխիքների ձևավորման անհրաժեշտություն:

Աշխատանքի նպատակն է արհեստական բանականության կիրառման համատեքստում դատական անկախության և անաչառության պահպանման հիմնախնդիրների վերլուծությունն է, բացահայտելով այն նոր վտանգները, որոնք առաջանում են տեխնոլոգիական միջավայրում, ինչպես նաև ուրվագծելով այն նորմատիվ և գործնական մոտեցումները, որոնք կարող են ապահովել արդարա-

դատության հիմնարար արժեքների պահպանումը: Այդ նպատակի իրագործման համար հողվածում ուսումնասիրվում են Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի (այսուհետ նաև՝ ՄԻԵԴ) նախադեպային իրավունքում ձևավորված անկախության և անաչառության չափանիշները, արհեստական բանականության կիրառման հնարավոր ձևերը դատական համակարգում, դրանց ազդեցությունը դատավորի դատողության, առաջխաղացման, գնահատման և որոշում կայացնելու գործընթացի վրա, ինչպես նաև մարդու դատավորի անհրաժեշտության հարցը արդարադատության փիլիսոփայական և իրավական հիմքերի տեսանկյունից:

Հողվածի կառուցվածքը բխում է հետազոտության ներքին տրամաբանությունից: Ներկայացվում է դատական անկախության և անաչառության իրավական բովանդակությունը՝ ՄԻԵԴ-ի 6-րդ հոդվածի և ՄԻԵԴ-ի ձևավորած չափանիշների լույսի ներքո: Այնուհետև քննարկվում են արհեստական բանականության կիրառման հիմնական ձևաչափերը դատական համակարգում և դրանցից բխող ռիսկերը՝ կապված տեխնոլոգիական կախվածության, մասնավոր մատակարարների ազդեցության, ալգորիթմական կողմնակալության, թափանցիկության պակասի և դատավորի ներքին դատողության վրա անտեսանելի ներգործության հետ: Այնուհետև հողվածում անդրադարձ է կատարվում մարդ դատավորի անհրաժեշտության հիմնավորմանը՝ արդարության հայեցակարգի փիլիսոփայական և իրավական մեկնաբանությունների համատեքստում: Վերջում ձևակերպվում են այն հիմնական եզրահանգումներն ու առաջարկությունները, որոնք վերաբերում են դատական համակարգում արհեստական բանականության կիրառման թույլատրելի սահմաններին և դրա նկատմամբ անհրաժեշտ նորմատիվ վերահսկողությանը:

Մեթոդաբանություն

Սույն հետազոտության հիմքում դրվել է դոկտրինալ իրավական մեթոդը, որի միջոցով ուսումնասիրվել են դատական անկախության և անաչառության վերաբերյալ միջազգային և եվրոպական իրավական չափանիշները, մասնավորապես՝ ՄԻԵԴ-ի 6-րդ հոդվածը, ՄԻԵԴ-ի նախադեպային իրավունքը, ինչպես նաև արդարադատության ոլորտում արհեստական բանականության կիրառության վերաբերյալ Եվրոպայի խորհրդի և այլ միջազգային կառույցների փաստաթղթերը: Դոկտրինալ մեթոդի կիրառումը հնարավորություն է տվել պարզելու դատական անկախության և անաչառության բովանդակությունը, դրանց փոխկապակցվածությունը, ինչպես նաև գնահատելու, թե ինչ նոր խնդիրներ են առաջանում այդ սկզբունքների իրացման ընթացքում արհեստական բանականու-

թյան կիրառման պայմաններում:

Հետազոտության ընթացքում կիրառվել է նաև համեմատական-իրավական մեթոդը, որի միջոցով համադրվել են դատական անկախության և անաչառության վերաբերյալ ձևավորված դասական չափանիշները և արդարադատության թվայնացման պայմաններում ի հայտ եկող նոր ռիսկերը: Այս մեթոդը թույլ է տվել ցույց տալ, որ ավանդական մոտեցումները հիմնականում կառուցվել են տեսանելի դերակատարների, պաշտոնական հարաբերությունների և բացահայտ ինստիտուցիոնալ կապերի շուրջ, մինչդեռ արհեստական բանականության համակարգերը ստեղծում են ազդեցության նոր, հաճախ անտեսանելի և տեխնոլոգիապես միջնորդավորված ձևեր: Համեմատական դիտարկումը կիրառվել է նաև արհեստական բանականության տարբեր կիրառական ձևաչափերի՝ ֆորմալ և ոչ ֆորմալ օգտագործման, ինչպես նաև օժանդակ և բովանդակային ներգործություն ունեցող գործառույթների տարբերակման համար:

Հետազոտության մեջ օգտագործվել է նաև պատմական մեթոդը, քանի որ թեմայի ամբողջական բացահայտման համար անհրաժեշտ է եղել դիտարկել արդարադատության, արդարության, դատական անկախության և անաչառության գաղափարների ձևավորման զարգացումը: Պատմական և փիլիսոփայական աղբյուրների ներգրավմամբ վերլուծվել են արդարության հայեցակարգի դասական մեկնաբանությունները և դրանց ազդեցությունը արդի արդար դատաբանության ընկալման վրա: Այս մոտեցումը հնարավորություն է տվել բացահայտելու, որ մարդ դատավորի անհրաժեշտության հարցը միայն տեխնոլոգիական կամ գործնական խնդիր չէ, այլ ունի արժեքային և փիլիսոփայական հիմք:

Տվյալների հավաքագրման հիմնական աղբյուրներ են միջազգային իրավական ակտերը, ՄԻԵԴ վճիռները և փաստաթղթերը, արդարադատության ոլորտում արհեստական բանականության կիրառման վերաբերյալ միջազգային կազմակերպությունների ուղեցույցներն ու չափանիշները, ինչպես նաև թեմային վերաբերող գիտական գրականությունը: Հավաքված նյութերը վերլուծվել են բովանդակային և համակարգային եղանակով՝ բացահայտելու համար, թե ինչպես են դասական իրավական սկզբունքները գործում տեխնոլոգիական նոր միջավայրում, որտեղ դատական որոշումների ձևավորման վրա կարող են ազդել ալգորիթմական համակարգերը, մասնավոր տեխնոլոգիական դերակատարները և ոչ թափանցիկ տվյալահեն մեխանիզմները:

Հետազոտության արդյունքներ և քննարկում

ՄԻԵԴ-ի 6-րդ հոդվածը հստակ սահմանում է անկախ և անաչառ դատարանի կողմից գործի քննության իրավունքը [1]: Սույն բաժնի համար

կարևոր է նաև հստակեցնել, որ ՄԻԵԿ-ի 6-րդ հոդվածով ամրագրված անկախ և անաչառ դատարանի պահանջը ՄԻԵԿ-ի պրակտիկայում ընկալվում է ոչ միայն որպես ընթացակարգային երաշխիք, այլ նաև որպես իրավական պետության ինստիտուցիոնալ նախապայման: Դատական իշխանությունը պետք է կառուցված լինի այնպիսի հիմքի վրա, որը բացառում է արտաքին ազդեցության ողջամիտ ռիսկը [2]:

Դատական անկախությունը վերաբերում է պետական իշխանության համակարգում դատարանի ինստիտուցիոնալ և կառուցվածքային դիրքին: Այն ենթադրում է դրա կազմակերպչական, գործառնական և որոշում կայացնելու ինքնավարությունը գործադիր և օրենսդրական իշխանություններից, ինչպես նաև դրա պաշտպանվածությունը արտաքին ցանկացած ճնշումից [3]: Դատական իշխանությունն ապահովում է ոչ միայն իրավական կայունությունն ու արդարադատության պատշաճ իրականացումը, այլ նաև ծառայում է որպես կարևոր հակակշիռ և զսպող մեխանիզմ՝ գործադիր և օրենսդիր իշխանությունների նկատմամբ [4]: Այս համատեքստում անկախությունը կարող է ընկալվել կամ որպես դատարանների որոշումների կայացման ինքնուրույնություն, կամ որպես դատական համակարգի ամբողջական կառուցվածքային մեկուսացում:

Դատական համակարգի լիարժեք մեկուսացումը կնշանակի, որ գործադիր և օրենսդիր իշխանությունները որևէ գործառույթ դատական իշխանության նկատմամբ իրականացնել չեն կարող: Սա ավելի հիփոթետիկ խնդիր է քանի որ պետությունների մեծ մասը չեն օգտագործում դատական համակարգի անկախության մասն կառուցակարգ: Ավելին ՄԻԵԿ-ի պահանջը նրանում չէ, որ գործադիր և օրենսդիր մարմինները առնչություն չունենան դատական համակարգին: Այն պահանջում է օրենսդրական համապատասխան երաշխիքների առկայություն՝ դատական անկախության ապահովման համար [5]: Սույն համատեքստում անհրաժեշտ է հստակ տարբերակել անկախ դատական իշխանությունը այնպիսի դատական համակարգից, որը մեկուսացված է հանրային հաշվետվողականությունից: Ակադեմիական գրականությունում դատական անկախության և հաշվետվողականության եզրույթները հաճախ դրսևորում են «կոնֆլիկտային» փոխհարաբերակցություն [6]: Սակայն այս լարվածությունը հիմնականում բխում է «անկախություն» հասկացության կառուցվածքային մեկնաբանությունից, այլ ոչ թե դրա ֆունկցիոնալ կամ իրավապաշտպան նշանակությունից: Կարևոր է նկատել, որ մինչ գործադիր և օրենսդիր իշխանությունների ներկայացուցիչները առավել հաճախ ընտրվում են ժողովրդավարական ընտրությունների միջոցով, դատական իշխանությունը

շատ երկրներում շարունակում է մնալ համեմատաբար փակ համակարգ, որտեղ դատավորները, դատախազները և այլ իրավաբանական մասնագետներ նշանակվում կամ ընտրվում են ներքին ընթացակարգերով՝ առանց արտաքին վերահսկողության: Նման փակ միջավայրում կարող է ձևավորվել «գործընկերային միջավայր», որը, իր հերթին, կարող է խոչընդոտել դատական համակարգի ներսում գործող մարմինների կարողությունը կամ պատրաստականությունը՝ պատասխանատվության ենթարկելու իրենց գործընկերներին ոչ պատշաճ վարքագծի համար: Այլ կերպ ասած՝ սա կարող է հանգեցնել կողմնակալ մշակույթի ձևավորմանը, ինչի հետևանքով թուլանում են օրենսդիր իշխանության կողմից սահմանված վերահսկողական և կարգապահական մեխանիզմները, որոնք կոչված են ապահովելու դատական իշխանության հաշվետվողականությունը: Բացի այդ, անկախությունը, երբ այն վերաճում է ինստիտուցիոնալ մեկուսացման, կարող է բացասաբար անդրադառնալ դատական համակարգի թափանցիկության վրա: Երբ դատական իշխանությունը չափազանց կտրված է արտաքին վերահսկողությունից, հատկապես ժողովրդավարական ճանապարհով ընտրված մարմինների կողմից, վերջինիս որոշումների կայացման գործընթացը կարող է դառնալ անհասկանալի, իսկ ներքին ընթացակարգերը՝ դիմադրություն ցուցաբերել փոփոխությունների կամ հաշվետվողականության նկատմամբ: Նման պայմաններում օրենսդիր իշխանության համար զգալիորեն դժվարանում է համակարգում առկա բացերի բացահայտումը և համապատասխան բարեփոխումների իրականացումը, ինչը կարող է հանգեցնել ինստիտուցիոնալ կանգի: Այդ պատճառով դատական անկախության ժամանակակից ըմբռնումը պետք է տարանջատվի ինստիտուցիոնալ մեկուսացումից: ՄԻԵԿ-ի մոտեցումը չի պահանջում դատական իշխանության նկատմամբ վերահսկողության բացառում, այլ պահանջում է այնպիսի վերահսկողական մեխանիզմներ, որոնք չեն վերածվում քաղաքական կամ վարչական ճնշման գործիքի [7]: Այս պարզաբանումը կարևոր է, որպեսզի հստակ պատկերացում ձևավորվի առ այն, թե ինչ է ենթադրում դատական անկախության եզրույթը: ՄԻԵԿ-ը այս առնչությամբ ձևավորել է զգալի նախադեպային հենք, որի հիման վրա պետությունները կարող են կառուցել դատական իշխանության վերաբերյալ ներքին քաղաքականությունը:

Դատական անկախության առնչությամբ ՄԻԵԿ-ի կարևորագույն նախադեպերից է *Luka v. Romania* (2009) գործը, որտեղ Դատարանը սահմանեց դատական անկախության գնահատման չորս հիմնական չափորոշիչներ՝ (ա) դատավորների նշանակման գործընթացը, (բ) պաշտոնավարման ժամկետը և դրա կայունությունը, (գ) արտաքին

www.aradaradatuluyjournal.com

ճնշումներից պաշտպանվածության երաշխիքները, և (դ) անկախության արտաքին ընկալումը (appearance of independence) [8]: Այս մոտեցումը ցույց է տալիս, որ անկախությունը ՄԻԵԳ-ի համար ոչ միայն ֆորմալ, այլև գործառնական կարգավիճակ է, որտեղ կարևոր է թե՛ դատարանի իրական ազատությունը, թե՛ այն, թե ինչպես է այդ ազատությունը ընկալվում ողջամիտ արտաքին դիտորդի կողմից: «Արտաքին ընկալման» առնչությամբ ՄԻԵԳ-ը շեշտում է, որ անգամ անկախության խաթարման վերաբերյալ ապացույցի բացակայության դեպքում ինստիտուցիոնալ կախվածության տպավորությունն արդեն կարող է բավարար լինել վստահության խաթարման համար [9]: Մինչ անաչառությունը վերաբերում է այդ անկախ միջավայրում անհատական գործի նկատմամբ դատավորի կամ դատական կազմի չեզոք դիրքին [9]: Կողմնակալ դատարանը չի կարող լինել անկախ: Այն կախված է դատավարության մասնակիցներից, արտաքին ազդեցություններից կամ սեփական կանխավարկածներից: Այսպիսով անկախությունը ստեղծում է այն կառուցվածքային հիմքը, որի վրա հնարավոր է անաչառ արդարադատությունը, իսկ անաչառությունը, իր հերթին, հանդիսանում է անկախության գործնական դրսևորում կոնկրետ դատավարության շրջանակում: Հենց այս պատճառով ՄԻԵԳ-ը շատ դեպքերում երկու պահանջները դիտարկում է գուցահեռ, քանի որ նույն փաստական հանգամանքը կարող է միաժամանակ կասկածի տակ դնել և՛ դատարանի անկախությունը, և՛ նրա անաչառությունը [10]:

Դասական իմաստով անկախության և անաչառության սկզբունքները կառուցվել են տեսանելի դերակատարների, պաշտոնական հարաբերությունների և բացահայտ ինստիտուցիոնալ կապերի շուրջ: Արդարադատության թվայնացումը և, մասնավորապես, արհեստական բանականության (այսուհետ նաև՝ ԱԲ) համակարգերի կիրառումը, վտանգում է այս արժեհամակարգը: Օրինակ՝ դասական մոտեցմամբ անկախության վտանգներն առավելապես կապվում էին գործադիր կամ օրենսդիր իշխանությունների ուղղակի կամ անուղղակի ազդեցության հետ, ինչի պատճառով դատական անկախության ապահովման գործում առանձնահատուկ դեր է վերապահվում դատական ինքնակառավարման մարմիններին, մասնավորապես՝ դատական խորհուրդներին [11]: Արտաքին ճնշումների վերաբերյալ ՄԻԵԳ-ի պրակտիկան ներառում է և ուղղակի քաղաքական միջամտությունները, և ներգործության «թաքնված» ինստիտուցիոնալ մեխանիզմները [12]: ԱԲ գործիքները թաքնված մեխանիզմների մաս են կազմում և ստեղծում են ազդեցության ուղիներ՝ տեխնոլոգիական կախվածության, ուժային կենտրոնացման և անտեսանելի միջամտության միջոցով [13]: Այս փոփոխությունն ու-

նի հատկապես կարևոր գործնական նշանակություն, քանի որ անկախության գնահատման ավանդական չափանիշները՝ նշանակման կարգը, պաշտոնավարման կայունությունը, արտաքին ճնշումներից պաշտպանվածությունը, կարող են նորմատիվորեն պաշտպանված մնալ, մինչդեռ որոշումների կայացման իրական էկոհամակարգում ձևավորվում են նոր ուժային կենտրոններ, որոնց նկատմամբ դատական իշխանությունը կարող է չունենալ բավարար վերահսկողություն: Ստեղծված իրավիճակում անխուսափելիորեն ծագում է հիմնարար հարցը. ը՞վ է ձևավորում այն միջավայրը, որտեղ դատավորն իրականացնում է արդարադատություն:

ԱԲ գործիքները կարող են կիրառվել երկու հիմնական ձևաչափով: Առաջինը՝ դատական մարմնի մակարդակով ընդունված ու կանոնակարգված քաղաքականության շրջանակում (ֆորմալ կիրառում), երկրորդը՝ անհատ դատավորների կողմից՝ չկանոնակարգված ձևով (ոչ ֆորմալ կիրառում): Երկու դեպքում էլ ԱԲ-ի կիրառման հիմնական ոլորտները համընկնում են: Դրանք ներառում են վկայությունների և ապացույցների ամփոփումը, գործերի ու նախադեպերի որոնումն ու համեմատական վերլուծությունը, ռիսկի գնահատումը, ստանդարտ որոշումների ու կարգերի նախնական նախագծերի մշակումը, ինչպես նաև դատական ակտերի ոճաբանական խմբագրումն ու ուղղափարական ստուգումը [14]: Սակայն ԱԲ գործիքների ներդրումն ի սկզբանե ենթադրում է իշխանության կենտրոնացում ու դրա փոխանցում մասնավոր դերակատարների: ԱԲ համակարգերի մշակումն ու սպասարկումը պահանջում են լայնածավալ տվյալների բազաներ, հաշվողական հսկայական կարողություններ, բարդ տեխնոլոգիական ենթակառուցվածք և մատակարարման ընդլայնված շղթաներ, որոնք գործնականում կենտրոնացված են մի քանի պետությունների և սահմանափակ թվով խոշոր մասնավոր ընկերությունների ձեռքում [14]: Արդյունքում ԱԲ գործիքների վրա ազդեցությունը կարող է դառնալ թիրախ գործադիր կամ օրենսդիր մարմինների համար, որոնք ձգտում են ենթարկել դատական համակարգը քաղաքական շահերին [15]: Մասնավոր ոլորտի դերակատարների ներգրավվածությունն առաջացնում է առանձնահատուկ մտահոգություններ: Տեխնոլոգիական ոլորտի մենաշնորհային բնույթը սահմանափակում է ԱԲ գործիքներ մատակարարող ընկերությունների շրջանակը, ստեղծելով մատակարարներից կախվածության ռիսկ և հանրային ծառայությունների փաստացի «մասնավորեցում» [16]: Ընդ որում, դատական համակարգի մարմինները հաճախ զրկված են լինում ԱԲ գործիքների մշակման, ուսուցման ու ալգորիթմական ճարտարապետության վերաբերյալ տեղեկատվություն ստանալու հնարավոր-

րությունից, քանի որ մասնավոր կազմակերպությունները առևտրային գաղտնիքի ներքո կարող են չբացահայտել ալգորիթմների գործելակերպի վերաբերյալ տվյալները [17]:

Առավել բարդ խնդիր է ԱԲ գործիքների անտեսանելի ազդեցությունը դատավորի ներքին դատողության ու կայացրած որոշումների վրա: Ալգորիթմները ստեղծում են կանխատեսումներ ու առաջարկություններ, որոնց հիմքում ընկած տրամաբանությունը ո՛չ դատավորի, ո՛չ կողմերի, ո՛չ բողոքարկման ատյանի համար ըստ էության ստուգելի չէ [18]: Սա առաջացնում է խնդիրներ ոչ միայն դատական անկախության և անաչառության, այլ նաև դատական ակտերի պատճառաբանվածության տեսանկյունից: Ավելին, ԱԲ գործիքների նման օգտագործման պայմաններում առաջանում է հարց, թե ով է կայացնում դատական ակտերը՝ արդարադատություն իրականացնող մարմինը, «սովերային անձիք», թե պետական կառավարման ոլորտի այլ մարմիններ: Ելնելով ԱԲ գործիքների առանձնահատկություններից այս հարցի պատասխանը չեն կարող տալ անգամ դրա ստեղծողները: Միաժամանակ, հանրամատչելի ԱԲ համակարգերը հիմնված են ոչ միայն ծրագրավորման ժամանակ ներբեռնված տվյալների, այլ նաև այլ օգտատերերի մուտքագրված տեղեկատվության վրա [19]: Սա նշանակում է, որ դատավորների կողմից հանրամատչելի ԱԲ գործիքների կիրառումը կարող է հանգեցնել էլ ավելի մեծ վտանգների՝ դատական անկախության և անաչառության տեսանկյունից:

ԱԲ գործիքների կիրառումը դատական համակարգում կարող է նաև ձևավորել դատավորների գնահատման և հետևաբար նաև առաջխաղացման գործընթացները: Գատավորների նշանակման և պաշտոնավարման հարցը ՄԻԵԿ-ի պրակտիկայում դիտարկվում է որպես դատական անկախության կառուցվածքային հիմք: Գատարանը հետևողականորեն ընդգծում է, որ ինքնին գործադիր կամ օրենսդիր իշխանության ներգրավվածությունը նշանակման գործընթացում չի հսկաստում ՄԻԵԿ-ի 6-րդ հոդվածին [20]: Սակայն որոշիչ է այն, թե նշանակվելուց հետո դատավորը պաշտպանված է արդյոք կամայական հեռացումից, քաղաքական ազդեցությունից կամ ինստիտուցիոնալ կախվածությունից [5]: Այս համատեքստում մեծ նշանակություն ունեն անժամկետ կամ «բավարար» երկար պաշտոնավարման ժամկետները, հեռացման խիստ սահմանափակ հիմքերը, ինչպես նաև դատավորների առաջխաղացման կանխատեսելի և մրցույթային ընթացակարգերը [21]: Միաժամանակ ՄԻԵԿ-ը հրաժարվում է պարտադրել դատավորների նշանակման միասնական մոդել: Պետություններին տրվում է հայեցողության լայն շրջանակ՝ հաշվի առնելով նրանց սահմանադրական առանձնահատկությունները և կառավարման

համակարգերը [22]: Սակայն այդ հայեցողությունը սահմանափակվում է պետության իսկ կողմից սահմանված սահմանադրական և օրենսդրական կանոնների պարտադիր պահպանմամբ: Այլ կերպ ասած, պետությունը կարող է սահմանել դատավորների ընտրության ընթացակարգերը իր հայեցողությամբ, սակայն պարտավոր է խստորեն հետևել այդ ընթացակարգերի պահպանմանը: Սա ՄԻԵԿ-ի 6-րդ հոդվածով ամրագրված «Օրենքով ստեղծված դատարան» եզրույթի էությունն է [20, §§ 226-234]: Այս եզրույթը ստացավ իր համակարգված մեկնաբանությունը *Ástráðsson v. Iceland* գործով, որտեղ Գատարանը մշակեց եռաստիճան թեստ՝ պարզելու համար, թե արդյոք նշանակման գործընթացում առկա խախտումները կարող են հանգեցնել «օրենքով ստեղծված դատարանի» պահանջի խախտման: Նախ՝ գնահատվում է, արդյոք առկա է ներքին իրավունքի ակնհայտ և ծանր խախտում: Երկրորդ՝ այդ խախտումը վերլուծվում է ՄԻԵԿ-ի 6-րդ հոդվածի նպատակների լույսի ներքո՝ անկախության, իշխանությունների տարանջատման և իրավական պետության պաշտպանության տեսանկյունից: Երրորդ՝ գնահատվում են այդ խախտման կոնկրետ հետևանքները դիմողի իրավունքների վրա [20, §§ 243-252.]: Այս մոտեցման էությունն այն է, որ ոչ ամեն ընթացակարգային շեղում է հանգեցնում խախտման, բայց այն դեպքերում, երբ խախտվում է դատավորների նշանակման այնպիսի հիմնարար կանոն, որը կոչված էր սահմանափակելու քաղաքական կամ այլ ոչ պատշաճ ազդեցությունը, վտանգվում է ոչ միայն տվյալ դատավորի կարգավիճակը, այլև ողջ դատարանի լեգիտիմությունը: Այդպիսով, ՄԻԵԿ-ը դատական անկախությունը կապում է ոչ միայն վերջնական որոշման բովանդակության, այլև այն ինստիտուցիոնալ ճանապարհի օրինականության հետ, որով դատավորը հասել է իր պաշտոնին:

ԱԲ գործիքների ներդրման պայմաններում վերոնշյալ մոտեցումը ստանում է նոր բովանդակություն, քանի որ դատավորների նշանակման, գնահատման և առաջխաղացման ընթացակարգերի նկատմամբ ռիսկերը կարող են առաջանալ ոչ միայն բաց քաղաքական կամ վարչական միջամտության, այլև տվյալահեն և ալգորիթմական համակարգերի միջոցով: Եթե դատավորների թեկնածուների կամ գործող դատավորների գնահատումը կառուցվում է այնպիսի թվային ցուցանիշների վրա, ինչպիսիք են գործերի քանության արագությունը, բեկանման տոկոսը, որոշումների «համահունչությունը» նախկին պրակտիկային կամ այլ քանակական չափորոշիչներ, ապա նույնիսկ ձևականորեն օրինական ընթացակարգերի պարագայում կարող է ստեղծվել անուղղակի ճնշման միջավայր: Այդպիսի պայմաններում դատավորը կարող է իր գործունեությունը կողմնորոշել ոչ թե միայն

օրենքի, ներքին համոզմունքի և գործի առանձնահատկությունների հիման վրա, այլ նաև այն մտավախությամբ, որ ալգորիթմական գնահատումը բացասաբար կանդրադառնա իր վարկանիշի, առաջխաղացման կամ պաշտոնավարման կայունության վրա: Այսպիսով, ԱԲ-ն կարող է ազդել դատական անկախության վրա ոչ թե հրահանգի կամ պարտադրանքի միջոցով, այլ վարքագծի կառուցվածքային ուղղորդման ճանապարհով [23]: Դատավորները կարող են զգուշանալ ԱԲ գործիքներով հաստատված իրավական լուծումներից և որոշումներից շեղվելուց այն մտավախության հիմքով, որ ծրագիրը կխախտի իրենց վարկանիշը [24]: Ծրագրային լուծումներից այսպիսի կախվածությունը կարող է հանգեցնել նաև իրավական ոլորտի մասնագետների կարողությունների նվազեցման, այսպիսով փոխարինելով մարդկային դատողությունը ալգորիթմական լուծումներով:

Ավելին, դատարանը պետք է գտնվի այնպիսի ինստիտուցիոնալ և գործառնական դիրքում, որը բացառում է որևէ կապ կամ փոխկախվածություն կողմերի հետ, որն ինքնին կարող է ստեղծել կողմնակալության կամ կողմնակալ լինելու տպավորություն: Այստեղ վճռորոշ է ոչ միայն փաստացի ազդեցության առկայությունը, այլ նաև այն, թե արդյոք տվյալ հարաբերությունը կարող է օբյեկտիվորեն ընկալվել որպես վտանգ անաչառության համար: ՄԻԵԴ-ը այս մոտեցումը համակարգված ձևով զարգացրել է Piersack v. Belgium (1982) գործով, որտեղ հստակ տարանջատվեցին դատական անաչառության սուբյեկտիվ և օբյեկտիվ թեստերը: Սուբյեկտիվ անաչառությունը վերաբերում է կոնկրետ դատավորի ներքին համոզմունքներին և վերաբերմունքին տվյալ գործի շրջանակում: Սուբյեկտիվ թեստի դեպքում պահպանվում է դատավորի բարեխղճության կանխավարկածը, և սուբյեկտիվ կողմնակալությունը պետք է ապացուցվի կոնկրետ փաստերով: Սակայն սուբյեկտիվ անաչառության ապացուցման բարդությունը հանգեցրել է նրան, որ ՄԻԵԴ-ի պրակտիկայում առաջնային նշանակություն է տրվել օբյեկտիվ չափանիշին: Օբյեկտիվ չափանիշի պարագայում բավարար է կողմնակալության վերաբերյալ ողջամիտ կասկածի առկայությունը: Այս մոտեցման առանցքում ոչ թե դատավորի ներքին համոզմունքներն են, այլ արտաքին դիտորդի տեսանկյունից ձևավորվող գնահատականը [25]: Այս համատեքստում կարևոր է հիշյալ սկզբունքը. «արդարությունը պետք է ոչ միայն իրականացվի, այլ դրա իրականացումը պետք է տեսանելի լինի» (justice must not only be done, it must also be seen to be done) [26]: Piersack գործով վճռորոշ հանգամանքը այն էր, որ դատավորը նախկինում նույն գործով հանդես էր եկել որպես դատախազ: Թեև որևէ ապացույց չկար նրա անձնական կողմնակալության վերաբերյալ, Դատարանը գտավ, որ

այդպիսի կապը կարող է անկողմնակալ դիտորդի մոտ առաջացնել ողջամիտ կասկած դատավորի անաչառության վերաբերյալ: Այդ առումով ԱԲ-ն անաչառության համար ստեղծում է որակապես նոր մարտահրավեր: Եթե դատարանը օգտագործում է համակարգեր փաստաթղթերի ամփոփման, նախադեպերի որոնման, ռիսկերի գնահատման կամ դատական ակտերի նախագծման համար, ապա նույնիսկ այն դեպքում, երբ վերջնական որոշումը կայացնում է մարդ դատավորը, կարող է առաջանալ հարց, թե որքանով է այդ որոշման ձևավորման ընթացքը կախված անտեսանելի տեխնոլոգիական ազդեցությունից: Առանձնապես զգայուն են այն իրավիճակները, երբ կիրառվող համակարգերը գործում են «սև արկղի» սկզբունքով, երբ դրանց տրամադրած արդյունքները չեն կարող բացատրվել կամ վերարտադրվել, կամ երբ դրանց ուսուցման տվյալները կարող են արտացոլել նախկին կողմնակալ պրակտիկաներ [27]: Այս պարագայում անաչառության օբյեկտիվ թեստը ստանում է նոր բովանդակություն: Անհրաժեշտ է գնահատել ոչ միայն դատավորի դիրքը, այլ նաև այն, թե արդյոք դատավարական արդյունքի վրա ազդած տեխնոլոգիական շերտը կարող էր ողջամիտ կերպով ընկալվել որպես կողմնակալության կամ անհավասար վերաբերմունքի վտանգ:

Մարդու իրավունքների եվրոպական չափանիշների զարգացումը, ինչպես նաև Եվրոպայի խորհրդի նոր փաստաթղթերը, թույլ են տալիս պնդել, որ ԱԲ-ի կիրառման պայմաններում անաչառության ապահովումը պահանջում է առնվազն թափանցիկություն, հետազոտելիություն, մարդկային իրական վերահսկողություն և գործարկման ընթացքում խտրականությունը բացառող երաշխիքներ: «Արհեստական բանականության և մարդու իրավունքների, ժողովրդավարության և օրենքի գերակայության մասին» Եվրոպայի խորհրդի շրջանակային կոնվենցիան պետություններից պահանջում է ապահովել թափանցիկության և վերահսկողության բավարար միջոցներ, ինչպես նաև հաշվետվողականություն և պատասխանատվություն այն դեպքերում, երբ ԱԲ համակարգերը կարող են ազդել մարդու իրավունքների, ժողովրդավարության և իրավական պետության վրա [28]: Իսկ CEPEJ-ի գեներատիվ ԱԲ-ի վերաբերյալ ուղեցույցները շեշտում են, որ նման համակարգերի օգտագործումը դատավորների կողմից պետք է կրի օժանդակող բնույթ, ոչ պարտադիր, բացատրելի և մշտապես ենթակա մարդկային վերահսկողության [29]: Այս պահանջները հենց անաչառության պահանջանման տրամաբանության շարունակությունն են, քանի որ առանց դրանց դատավարության կողմերը չեն կարող վստահ լինել, որ գործը քննվել է ոչ միայն անկախ, այլ նաև անկողմնակալ կերպով: Այս միջավայրը կարող է նաև խաթարել դատական

համակարգի նկատմամբ հանրային վստահությունը: Հետևաբար, ԱԲ-ի դարաշրջանում ՄԻԵԴ-ի կողմից մշակված սուբյեկտիվ և օբյեկտիվ անաչառության թեստերը չեն կորցնում իրենց նշանակությունը, բայց դրանց կիրառությունը պետք է ընդլայնվի: Եթե նախկինում օբյեկտիվ անաչառությունը հիմնականում ստուգում էր դատավորի և կողմերի միջև տեսանելի կապերը, ապա այժմ այն պետք է ներառի նաև դատավորի դատողության վրա ազդեցություն ունեցող տեխնոլոգիական միջավայրի գնահատումը: Այլ կերպ ասած, արդարադատության տեսանելիության պահանջը տեխնոլոգիական պայմաններում վերածվում է նաև ազդեցությունների տեսանելիության պահանջի: Կողմերը պետք է կարողանան հասկանալ, թե արդյոք և ինչ ծավալով է ԱԲ-ն ներգործել գործի քննության վրա, որպեսզի հնարավոր լինի արդյունավետորեն պաշտպանել անաչառ դատարանի իրավունքից բխող երաշխիքները:

Վերոգրյալից ծագում է նաև առավել խորքային մի հարց՝ արդյոք արդարադատությունը կարող է պահպանել իր բուն էությունը, եթե դատական որոշման ձևավորման գործընթացում մարդու դերը աստիճանաբար փոխարինվում է ալգորիթմական միջնորդավորմամբ: Եթե դատական անկախությունն ու անաչառությունը արդար դատաբանության իրավունքի հիմնական ինստիտուցիոնալ երաշխիքներն են, ապա դրանց նպատակն է վերջո միայն արտաքին չեզոքությունը չէ, այլ արդարության իրականացումը որպես մարդկային գործունեություն: Այդ պատճառով ԱԲ-ի շուրջ վեճը հանգում է ոչ միայն արդյունավետության, արագության կամ տեխնիկական ճշգրտության հարցին, այլ նաև այն հիմնարար խնդրին, թե ով պետք է կրի արդարադատության բարոյական և իրավական պատասխանատվությունը: Այս տեսանկյունից մարդու դատավորի անհրաժեշտության հարցը ձեռք է բերում ոչ թե վերացական կամ փիլիսոփայական, այլ անմիջական իրավական նշանակություն:

Մարդ դատավորների անհրաժեշտության խնդրի վերաբերյալ վեճերը մարդկության պատմության ընթացքում աննախադեպ են: Մի քանի տասնամյակ առաջ հնարավոր չէր պատկերացնել այնպիսի գործիքների լայնածավալ ներդրումը, որը կարող է ուղղակի կամ անուղղակի կերպով հանգեցնել արդարադատության ոլորտում մարդկային դատողության փոխարինմանը: Արդարադատության հայեցակարգը ի սկզբանե ձևավորվել է որպես մարդկային գոյության հիմնարար արժեք, որը հիմնված է մարդկային արժանապատվության, կարեկցանքի և փորձի վրա: Արդարադատության հիմնական տարրը հենց արդարությունն է, որը հազարամյակներ եղել է մտավոր գործիչների մտորումների կենտրոնում: Ժամանակակից աշխարհում, հատկապես իրավական գիտությունների ոլոր-

տից դուրս իրավունքը և օրենքը հաճախ նույնացվում են արդարության հետ, սակայն, այդ հասկացությունները միշտ չէ, որ համընկնում են: Արդարությունը այն գերագույն նպատակն է, կատարելության այն դրսևորումը, որին և միտված են իրավունքի և օրենքի ողջ փիլիսոփայությունը, ինչպես նաև օրենսդրական և իրավական ոլորտի բոլոր նախաձեռնությունները: Այն հանգամանքը, որ հասարակության մտքում օրենքը հաճախ նույնացվում է արդարության սպառնալից անհրաժեշտության հետ, հիմք է այն եզրահանգման համար, որ արդարությունը ունի արմատական փիլիսոփայական և նաև հոգեբանական նշանակություն մարդկության և անհատի կյանքում:

Փիլիսոփայության ոլորտում առանձնացվում են չորս հիմնական առաքինություններ՝ խոհեմություն (prudence), արդարություն (justice), տոկոսություն (fortitude) և զսպվածություն (temperance)? Դրանք համարվում են հիմնական, քանի որ բոլոր այլ առաքինությունները հիմնված են կամ բխում են դրանցից: Այս առաքինությունների կարևորությունը ձևավորվել է դեռևս հին աշխարհում և ժամանակի ընթացքում տեղ է գտել նաև քրիստոնեության մեջ: Անգամ այն չորս առաքինությունների շարքում արդարությունը առանձնանում է հատուկ կարևորությամբ [30]: Նշանակալի է, որ չորս առաքինություններից արդարությունը միակն է, որն ունի արտաքին ուղղվածություն: Այլ կերպ ասած այն միտված է արտաքին աշխարհի և այլ անհատների շահերի պաշտպանությանը: «Արդարություն» տերմինը (justice) իր արմատում պարունակում է լատիներեն *juis* տերմինը, որը նշանակում է «ճիշտ» [31]: Հարկ է շեշտել, որ այսպիսի կարևոր և բազմաշերտ տերմինը չի կարող ունենալ մեկ ընդհանրական նշանակություն: Տարբեր ժամանակաշրջաններում փիլիսոփաները տարբեր կերպ են մեկնաբանել այս տերմինը: Դասական մտածողության մեջ արդեն իսկ տեսանելի է արդարության երկակի բնույթը: Մի կողմից՝ այն բարոյական առաքինություն է, որը բնութագրում է անհատի վարքագիծը՝ իր սովորույթների, որոշումների և ընտրությունների մակարդակում: Մյուս կողմից՝ արդարությունը սոցիալական կարգի սկզբունք է, որը ներթափանցում է ինստիտուտների կառուցվածքն ու գործառույթը: Երբ իրավաբաններն այսօր խոսում են «արդար դատավարության» մասին, նրանք, թեև հաճախ գիտակցաբար չեն հղվում այս դասական ձևակերպումներին, իրականում շարժվում են հենց այն նույն տրամաբանությամբ, ըստ որի՝ դատավորի առաքինությունն ու ինստիտուցիոնալ կառուցվածքի որակը փոխկապակցված են:

Արիստոտելն արդարության խնդիրը ևս ավելի մանրամասն է մշակում: «Նիկոմաքոսյան էթիկա» աշխատության V-րդ գրքում նա արդարությունը բնորոշում է որպես լիարժեք առաքինություն», որը

վերաբերում է մարդու հարաբերություններին այլոց հետ [32]: Արխատոտելյան դասակարգումը թույլ է տալիս տարբերակել ընդհանուր արդարությունն ու մասնավոր արդարությունը: Ընդհանուր արդարությունը մոտ է արդի «օրենքի գերակայության» գաղափարին, քանի որ ենթադրում է քաղաքացիական առաքինությունների ամբողջություն և օրենքներին համապատասխան վարքագիծ հանուն հասարակական ընդհանուր բարիքի: Մասնավոր արդարությունն արդեն վերաբերում է բարիքների բաշխմանն ու անհատների փոխհարաբերություններին և ներառվում է բաշխողական և ուղղիչ արդարության ձևերում: Բաշխողական արդարությունը սկսում է քննարկել այն հարցը, թե ինչպես պետք է բաշխվեն պաշտոնները, բարիքները կամ հարկային ծանրությունները տարբեր անձանց միջև, որպեսզի պահպանվի համաչափությունը: Ուղղիչ արդարությունը արդեն վերաբերում է վնասների, խախտումների, անհամաչափությունների վերացմանը՝ հատուցման, վերադարձի կամ այլ իրավական միջոցներով: Արխատոտելի «միջինի» մասին ուսմունքը առանձնահատուկ ազդեցություն է ունեցել հատկապես քրեական քաղաքականության և դատական հայեցողության վերաբերյալ ժամանակակից մոտեցումների վրա [33]: Արդարությունը ըստ նրա կայանում է չափավորության մեջ: Այլ կերպ ասած Արխատոտելի պատկերացմամբ արդարությունը ծայրահեղությունների միջև «միջին» կետն է: Արդար որոշումը, պետ է լինի ոչ ավել ոչ պակաս, քան պահանջում են կոնկրետ հանգամանքները: Այս պատկերացումը հետագայում ներթափանցեց պատժի անհատականացման, համաչափության և դատարանի հայեցողության սահմանների մասին դոկտրինայի մեջ և այսօր ուղղակի կապ ունի արդար դատաքննության տարրերի հետ:

Միջնադարում, մասնավորապես միջնադարյան Եվրոպայում արդարության հայեցակարգը դիտվում էր քրիստոնեական մտքի համատեքստում: Այս դարաշրջանում հատուկ կարևորության էին արժանանում բնական իրավունքի և աստվածային օրենքի հայեցակարգերը և արդարությունը հետևաբար դիտվում էր այս հասկացությունների համատեքստում: Թովմա Աքվինացու մոտ պատկերացումն այն է, որ աշխարհիկ օրենքը լեգիտիմ է այնքանով, որքանով այն արտացոլում է կամ առնվազն չի խախտում բնական և աստվածային օրենքի հիմնարար սկզբունքները [34]: Օրենքը, որը կոպտորեն հակասում է արդարությանը, կորցնում է իր իրավական հեղինակությունը և դառնում է «անարդար օրենք»: Աքվինացին ասում է, որ անարդար օրենքը իրականում օրենք չէ («lex iniusta non est lex»), քանի որ այն շեղվում է բնական օրենքից և արդարությունից: Հետագայում այս միտքը կժառայի որպես իրավունքի և բարոյականության փոխհարաբերության վերաբերյալ վեճե-

րում բնական իրավունքի դոկտրինայի առանցքային արտահայտումներից մեկը:

Չուն Լոկքի համար արդարությունն առաջին հերթին բնական իրավունքների պաշտպանությունն է՝ կյանքի, ազատության և սեփականության անձեռնմխելիության տեսքով [35]: Պետությունն արդար է այնքանով, որքանով այն ապահովում է այս իրավունքների համընդհանուր և անաչառ պաշտպանությունը՝ անկախ անձանց սոցիալական կամ քաղաքական դիրքից: Հենց այստեղ է, որ ի հայտ է գալիս «անկողմնակալ արբիտրի» գաղափարը, որը հետագայում կվերաձևակերպվի որպես անկախ դատարան և արդար դատաքննության ինստիտուտ [35, §125]:

Վերոգրյալ փիլիսոփայական մեջբերումները կարևոր են, քանի որ դրանք վերլուծում են արդարադատության բուն էությունը որի վրա հիմնված է արդար դատաքննության ժամանակակից հայեցակարգը: Ավելին, մարդկության փորձը ցույց է տալիս, որ օրենքը միշտ չէ, որ արդար է: Արդարությունը պահանջում է, որ յուրաքանչյուր գործ դիտվի իր առանձնահատուկ հանգամանքների շրջանակում՝ արդարությունն ապահովելու նպատակով: ԱԲ գործիքները, որոնք հիմնված են բացառապես ֆորմալ տվյալների վրա, չեն կարող ցուցաբերել այն արդարամտությունը, կարեկցանքը և խորիմաստությունը, որը բնորոշ է մարդ էակին և ձեռք է բերվում մարդկային փորձի և ապրումների հետևանքով: Պատմությունը լի է օրինակներով, որտեղ օրենքը պահագջում էր գործի հստակ ելք, բայց արդարությունը թելադրում էր այլ մոտեցում: The Earl of Oxford գործը (1615) անգլիական իրավունքում այն հիմնարար նախադեպերից է, որտեղ օրենքը և արդարությունը հայտնվել էին ընդհարման մեջ: Օքսֆորդի կոմսը սեփականության իրավունքը ձեռք էր բերել օրենքի բոլոր պահանջներին համապատասխանող ընթացակարգերով և փորձում էր հեռացնել այդ հողատարածքներում բնակվող անձանց: Լորդ քաղաքապետը (Lord Chancellor), արքա Ջեյմս I-ի հովանավորությամբ միջամտեց, թույլ չտալով բնակիչների դուռս բերումը Օքսֆորդի կոմսին պատկանող հողատարածքներից, այն պատճառաբանությամբ որ այդ իրավիրճակում դա կլինի անարդար [36]: Այսպիսով, անգլիական իրավական համակարգում սահմանվեց արդարության գերակայությունը օրենքի նկատմամբ՝ գաղափար, որը դարձրեց շարունակ մնում է այդ համակարգի հիմնասյուններից մեկը? R v Dudley and Stephens (1884) գործը արդարության գերակայության ևս մեկ օրինակ է: Այս գործը վերաբերում էր նավաբեկության ենթարկված նավաստիներ, ովքեր մնացել էրն ծովում՝ առանց սննդի: Մի քանի օր սովամահ լինելուց հետո երկուսը սպանեցին և կերան երրորդ տղային, ով արդեն մահամերձ էր՝ գոյատևելու համար: Դատարանը մեղմացրեց օրենքով սահմանված պա-

տիժը, որը նախատեսված էր սպանության համար՝ ելնելով այն հանգամանքից, որ լիարժեք պատասխանատվությունը կլիներ անարդար տվյալ բացառիկ պայմաններում [37]: Անգամ Նյուրեմբերգյան դատավարությունները հիմնված էին այն գաղափարախոսության վրա, որ որոշ գործողություններ այնքան անարդար են, որ դրանց օրենքով սահմանված լինելու փաստը էական չէ [38]: Այս բոլոր գործերը ապացուցում են մի փաստ. Արդարադատությունը պետք է իրականացվի մարդկանց կողմից, այլ ոչ թե հաշվարկային տրամաբանությամբ առաջնորդվող մեքենաների:

Հետևաբար, եթե արդարադատությունը պետք է պահպանվի որպես մարդկային պատասխանատվությամբ, տեսանելի և վիճարկելի իրավական գործունեություն, ապա այս ոլորտում անհրաժեշտ է հստակ նորմատիվ շրջանակ, որը նախ՝ կասահանի, թե դատական գործունեության որ փուլերում է ԱԲ-ի կիրառումը թույլատրելի, և որ փուլերում այն պետք է բացառվի կամ ենթարկվի առավել խիստ սահմանափակումների, և ապա՝ կապահովի, որ ցանկացած մնացած կիրառում մնա մարդկային վերահսկողության ներքո, լինի թափանցիկ և հաշվետու: «Արհեստական բանականության և մարդու իրավունքների, ժողովրդավարության և օրենքի գերակայության մասին» Եվրոպայի խորհրդի շրջանակային կոնվենցիան պետություններից պահանջում է ապահովել բավարար թափանցիկություն և վերահսկողություն, ինչպես նաև հաշվետվողականություն և պատասխանատվություն այն դեպքերում, երբ ԱԲ համակարգերը կարող են ազդել մարդու իրավունքների, ժողովրդավարության և իրավական պետության վրա: Սրանից բխում է, որ առաջին հերթին օրենսդրորեն պետք է ամրագրվի մարդ դատավորի վերջնական և իրական որոշող դերը: Խոսքը միայն դատական ակտի ստորագրման մասին չէ: Պետք է բացառվի այնպիսի իրավիճակը, երբ որոշման էական տրամաբանությունը, փաստերի ընտրությունը, ռիսկերի կշռադատումը կամ իրավական լուծման ուղղությունը փաստացի ձևավորվում է ալգորիթմի կողմից, իսկ դատավորը սահմանափակվում է ձևական հաստատողի դերով: Այս պահանջը համահունչ է նաև ԵՄ «AI Act»-ի տրամաբանությանը, որը բարձր ռիսկային համակարգերի համար առանձնացնում է թափանցիկության, տեղեկատվության տրամադրման և մարդկային վերահսկողության պահանջները, ինչպես նաև Եվրոպայի խորհրդի չափանիշներին, որոնք ԱԲ-ի կիրառման դեպքում պահանջում են մարդու արժանապատվության, ինքնավարության և իրավական պաշտպանության պահպանում [38]:

Երկրորդ, անհրաժեշտ է հստակ տարբերակել դատական ոլորտում ԱԲ-ի թույլատրելի և անթույլատրելի գործառնությունները: Օժանդակ օգտագործումը, օրինակ՝ մեծածավալ նյութերի տեխնիկա-

կան դասակարգումը, տեքստերի լեզվական մշակումն ու ոչ որոշիչ վարչական գործառնությունները, կարող են թույլատրվել համապատասխան երաշխիքների առկայության դեպքում, մինչդեռ այն կիրառությունները, որոնք ուղղակիորեն ազդում են ապացույցների գնահատման, իրավական որակավորման, պատժի անհատականացման, վստահելիության որոշման կամ դատական ակտի բովանդակային լուծման վրա, կամ պետք է ենթարկվեն հատուկ կարգավորման, կամ արգելվեն: CEPEJ-ի վերջին ուղեցույցները հատուկ ընդգծում են, որ գեներատիվ ԱԲ-ի օգտագործումը դատական փաստարկման ու որոշումների մշակման մեջ պարունակում է դատական անկախության, տվյալների պաշտպանության և վարույթի ամբողջականության համար առանձնահատուկ ռիսկեր, իսկ ոչ պաշտոնական կոմերցիոն գործիքների օգտագործումը դատական մասնագետների կողմից գնահատվում է որպես խիստ վտանգավոր [29]:

Երրորդ, դատական համակարգում կիրառվող ցանկացած ԱԲ համակարգ պետք է ենթարկվի նախնական և պարբերական գնահատման: Սա գործնականում նշանակում է, որ մինչև մնացած գործիքը ներդրվի դատարաններում, պետք է գնահատվեն դրա տվյալային հիմքը, խտրականության հնարավոր ռիսկերը, բացատրելիության աստիճանը, սխալների հավանականությունը, մարդու իրավունքների վրա ազդեցությունը և այն հարցը, թե արդյոք համակարգը կարող է իրականում վիճարկվել և վերահսկվել: «Արհեստական բանականության և մարդու իրավունքների, ժողովրդավարության և օրենքի գերակայության մասին» Եվրոպայի խորհրդի շրջանակային կոնվենցիան պահանջում է ընդունել միջոցներ հավասարության և խտրականության արգելքի պահպանման, անձնական տվյալների պաշտպանության, հուսալիության և անվտանգ նորարարության ապահովման համար, իսկ ԵՄ «AI Act»-ը բարձր ռիսկային համակարգերի համար նախատեսում է ռիսկերի կառավարման, տվյալների կառավարման, տեխնիկական փաստաթղթավորման, գրանցամատյանների և մարդկային վերահսկողության պահանջներ: Դատական համակարգի համատեքստում սրանք պետք է վերաժվեն պարտադիր նախնական աուդիտի և շարունակական վերահսկողության մեխանիզմների [38]:

Առանձնահատուկ զգուշություն է պահանջվում դատավորների գնահատման, նշանակման և առաջխաղացման ոլորտում ԱԲ-ի օգտագործման հարցում: Եթե մնացած գործընթացներում կիրառվեն ալգորիթմական գնահատման գործիքներ, դրանք չպետք է ունենան որոշիչ ուժ և չպետք է վերաժվեն դատավորի վարքագիծը ձևավորող անուղղակի ճնշման աղբյուրի: Այստեղ անհրաժեշտ է ոչ միայն թափանցիկություն, այլ նաև այնպիսի իրավական

կանոն, որի համաձայն ալգորիթմական ցուցանիշները չեն կարող ինքնուրույն հիմք ծառայել բացասական գնահատման, կարգապահական հետևանքի կամ առաջխաղացման մերժման համար: Հակառակ դեպքում դատավորի անկախությունը կթուլանա ոչ թե բաց հրահանգի, այլ վարկանիշային ճարտարապետության միջոցով: CEPEJ-ի փաստաթղթերը հենց այս պատճառով կապում են գեներատիվ և այլ ԱԲ համակարգերի օգտագործումը դատական անկախության հետ և շեշտում, որ այդ գործիքները չպետք է դառնան դատական հայեցողության փոխարինող [29]:

Եզրակացություն

Սույն հետազոտությունը ցույց է տալիս, որ արդարադատության ոլորտում արհեստական բանականության կիրառումը չի կարող դիտարկվել որպես գուտ տեխնիկական արդիականացում կամ վարչարարական արդյունավետության միջոց: ԱԲ համակարգերի ներգրավումը դատական գործունեության մեջ ուղղակիորեն առնչվում է ՄԻԵԿ-ի 6-րդ հոդվածով պաշտպանվող այնպիսի հիմնարար երաշխիքների, ինչպիսիք են դատարանի անկախությունը, անաչառությունը, դատական ակտերի պատճառաբանվածությունը, դատավարության թափանցիկությունը և արդյունավետ բողոքարկման հնարավորությունը: Հետազոտության արդյունքներից բխում է, որ դատական անկախության և անաչառության դասական չափանիշները, որոնք ձևավորվել են տեսանելի դերակատարների, պաշտոնական հարաբերությունների և բացահայտ ինստիտուցիոնալ կապերի շուրջ, ԱԲ-ի պայմաններում այլևս բավարար չեն: Տեխնոլոգիական միջավայրը ստեղծում է ներգործության նոր, հաճախ անտեսանելի ձևեր, որոնք կարող են ազդել դատավորի դատողության, դատական ակտի բովանդակության, ինչպես նաև դատական համակարգի նկատմամբ հանրային վստահության վրա:

Հողվածի շրջանակում նշվել է, որ ԱԲ գործիքները կարող են վտանգել դատական անկախությունը միաժամանակ մի քանի մակարդակներում: Նախ, դրանք կարող են ձևավորել նոր կախվածություններ մասնավոր մատակարարներից և ոչ թափանցիկ տեխնոլոգիական ենթակառուցվածքներից, որոնց նկատմամբ դատական իշխանությունը հաճախ չունի բավարար վերահսկողություն: Բացի այդ, ԱԲ-ն կարող է ներգործել դատավորների գնահատման, առաջխաղացման և մասնագիտական վարքագծի վրա՝ ստեղծելով անուղղակի ճնշման միջավայր, որտեղ դատավորը սկսում է կողմնորոշվել ոչ միայն օրենքով և ներքին համոզմունքով, այլ նաև ալգորիթմական գնահատման հնարավոր հետևանքներով: Միաժամանակ անաչառության ոլորտում ԱԲ-ն առաջացնում է օբյեկտիվ նոր ռիսկեր, քանի որ դատավարության արդյունքի վրա

կարող են ազդել այնպիսի տեխնոլոգիական համակարգեր, որոնց տրամաբանությունը, տվյալային հիմքը և կողմնակալության աղբյուրները հասկանալի կամ ստուգելի չեն դատավարության մասնակիցների համար: Այսպիսով, արդարադատության տեսանելիության ավանդական պահանջը տեխնոլոգիական պայմաններում վերածվում է նաև ազդեցությունների տեսանելիության պահանջի:

Հետազոտության առանցքային եզրահանգումներից մեկն այն է, որ արդարադատությունը, նույնիսկ բարձր տեխնոլոգիական միջավայրում, պետք է շարունակի մնալ մարդկային պատասխանատվությամբ իրականացվող գործունեություն: Մարդ դատավորը չի կարող վերածվել ալգորիթմական արդյունքի ձևական հաստատողի: Դատական իշխանության լեգիտիմությունը կապված է ոչ միայն վերջնական որոշման ընդունման պահի, այլ նաև այդ որոշման ձևավորման ողջ ընթացքի հետ, այդ թվում՝ փաստերի ընտրության, իրավական գնահատման, համաչափության պահպանման և պատասխանատվության կրման մակարդակներում: Ուստի ԱԲ-ն կարող է հանդես գալ միայն որպես օժանդակ գործիք, բայց ոչ որպես դատական հայեցողության կամ արդարադատության էության փոխարինող:

Գործնական և տեսական առումով հետազոտությունից բխում է, որ անհրաժեշտ է ձևավորել հստակ նորմատիվ շրջանակ դատական համակարգում ԱԲ-ի կիրառման համար: Այդ շրջանակը պետք է, առնվազն, ամրագրի մարդ դատավորի վերջնական և իրական որոշող դերը, սահմանի ԱԲ-ի թույլատրելի և անթույլատրելի կիրառության սահմանները, ապահովի կիրառվող համակարգերի թափանցիկությունը, բացատրելիությունը, հետազոտելիությունը և մարդկային վերահսկողությունը, ինչպես նաև արգելի այնպիսի օգտագործումը, որը կարող է ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն փոխարինել ապացույցների գնահատմանը, իրավական որակավորմանը կամ դատական ակտի բովանդակային ձևավորմանը: Առանձնահատուկ կարևորություն ունի նաև դատական համակարգում կիրառվող ԱԲ գործիքների նախնական և պարբերական աուդիտի, տվյալների պաշտպանության, ոչ խտրական գործարկման, ինչպես նաև դատավարական բացահայտման պարտականության ամրագրումը: Դատավորների նշանակման, գնահատման և առաջխաղացման ոլորտում ալգորիթմական գործիքների օգտագործումը չպետք է ունենա որոշիչ ուժ և չպետք է վերածվի դատավորի անկախությունը սահմանափակող վարկանիշային ճարտարապետության:

Տվյալ խնդրի շուրջ հետագա հետազոտությունները կարող են շարունակվել մի քանի ուղղություններով: Առաջին հերթին անհրաժեշտ է առան-

ձին ուսումնասիրել, թե ինչպիսի օրենսդրական մոդելներով կարող է ազգային իրավակարգը կարգավորել դատական ոլորտում ԱԲ-ի կիրառումը՝ առանց խաթարելու արդար դատաքննության բուն էությունը: Երկրորդ, հետագա վերլուծության կարիք ունի դատական թվային հարթակների և այսպես կոչված digital court մոդելի համատեղելիությունը անկախության, անաչառության և դատավարական հավասարության սկզբունքների հետ: Երրորդ, ինքնուրույն հետազոտական նշանակություն ունեն ԱԲ-ի կիրառման դեպքում պատասխանատվության վերագրման, ապացույցների ստուգե-

լիության, դատավարական վիճարկելիության և բողոքարկման արդյունավետ միջոցների հարցերը: Վերջապես, անհրաժեշտ է նաև խորացնել ուսումնասիրությունը այն մասին, թե ինչ չափով կարող են միջազգային և եվրոպական չափանիշները վերածվել ազգային դատավարական կոնկրետ երաշխիքների, հատկապես այն պետություններում, որտեղ արդարադատության թվայնացման գործընթացը դեռևս գտնվում է ձևավորման փուլում:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Council of Europe. European Convention on Human Rights, Article 6. հասանելի է՝ https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf, ընդունման ամսաթիվը՝ 1950թ. նոյեմբերի 4, վերջին այցելություն՝ 2026թ. ապրիլի 14:
2. European Court of Human Rights. Factsheet – Independence of the justice system. հասանելի է՝ https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/fs_independence_justice_eng, հրատարակման ամսաթիվը՝ 2021թ. հուլիսի 28, վերջին այցելություն՝ 2026թ. ապրիլի 15:
3. OHCHR, Human Rights in the Administration of Justice: Manual on Human Rights for Judges, Prosecutors and Lawyers, Professional Training Series No. 9, New York and Geneva, 2003, pp. 113-158:
4. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Special Rapporteur on the independence of judges and lawyers, Ms. Gabriela Knaul, Preliminary observations on the official visit to the Republic of El Salvador. հասանելի է՝ <https://www.ohchr.org/en/statements-and-speeches/2012/11/special-rapporteur-independence-judges-and-lawyers-ms-gabriela>, հրատարակման ամսաթիվը՝ 2012թ. նոյեմբերի 26, վերջին այցելություն՝ 2026թ. ապրիլի 15:
5. European Court of Human Rights. Protection of the judiciary. հասանելի է՝ <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/protection-of-the-judiciary?>, հրատարակման ամսաթիվը՝ 2025թ. օգոստոսի 31, վերջին այցելություն՝ 2026թ. ապրիլի 15:
6. Alfini, James J., Shailey Gupta-Brietzke, and James McMartin IV. “Dealing with Judicial Misconduct in the States: Judicial Independence, Accountability and Reform.” *South Texas Law Review* 48 (2007): 889–909.
7. European Court of Human Rights. *Baka v. Hungary* [GC] (press release). հասանելի է՝ <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22002-11088%22%5D%7D>, հրատարակման ամսաթիվը՝ 2016թ. հունիսի 23, վերջին այցելություն՝ 2026թ. ապրիլի 15:
8. *Luka v. Romania*, no. 34197/02, European Court of Human Rights, judgment of 21 July 2009.
9. *Findlay v. the United Kingdom*, no. 22107/93, 25 February 1997, § 73
10. *Sacilor-Lormines v. France*, no. 65411/01, 9 November 2006, § 62.
11. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). Report on the Independence of the Judicial System Part I: The Independence of Judges. հասանելի է՝ <https://rm.coe.int/1680700a63>, ընդունման ամսաթիվը՝ 2010թ. մարտի 12-13, վերջին այցելություն՝ 2026թ. ապրիլի 15:
12. European Court of Human Rights. Article 6 § 1 (civil limb) Protection of the judiciary. հասանելի է՝ <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/protection-of-the-judiciary?>, հրատարակման ամսաթիվը՝ 2025թ. օգոստոսի 31, վերջին այցելություն՝ 2026թ. ապրիլի 15:
13. Eltis K. Judicial Independence and the Corporate ‘Custodians’ of Digital Tools: A Call to Scrutinize Reliance on Private Platforms as ‘Essential Infrastructure’. հասանելի է՝ https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4599274, հրատարակման տարեթիվը՝ 2023թ., վերջին այցելություն՝ 2026թ. ապրիլի 15.
14. United Nations General Assembly, Artificial Intelligence in Judicial Systems: Promises and Pitfalls, Report of the Special Rapporteur on the Independence of Judges and Lawyers, Margaret Satterthwaite, U.N. Doc. A/80/169 (2025), 3.
15. Rachel. E. Stern and others, “Automating fairness? Artificial intelligence in the Chinese courts”, *Columbia Journal of Transnational Law*, vol. 59 (2021).
16. United Nations Human Rights Council, Artificial Intelligence Procurement and Deployment: Ensuring Alignment with

- the Guiding Principles on Business and Human Rights, Report of the Working Group on the Issue of Human Rights and Transnational Corporations and Other Business Enterprises, U.N. Doc. A/HRC/59/53 (2025), para. 28.
17. Stanley Greenstein, “Preserving the rule of law in the era of artificial intelligence (AI)”, *Artificial Intelligence and Law*, vol. 30 (17 July 2021).
18. United Nations General Assembly, Human Rights in the Administration of Justice, Report of the Secretary-General, U.N. Doc. A/79/296 (2024), 3.
19. OpenAI. How your data is used to improve model performance. հասանելի է՝ <https://openai.com/policies/how-your-data-is-used-to-improve-model-performance/>, հրատարակման ամսաթիվը՝ 2026թ. մարտի 13, վերջին այցելություն՝ 2026թ. ապրիլի 15.
20. Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland [GC], no. 26374/18, 1 December 2020, § 207
21. Council of Europe, Committee of Ministers. Recommendation CM/Rec(2010)12 on judges: independence, efficiency and responsibilities. հասանելի է՝ <https://rm.coe.int/cmrec-2010-12-on-independence-efficiency-responsibilites-of-judges/16809f007d>, ընդունման ամսաթիվը՝ 2010թ. նոյեմբերի 17, վերջին այցելություն՝ 2026թ. ապրիլի 15.
22. Tsanova-Gecheva v. Bulgaria, no. 43800/12, 15 September 2015, §§ 100-104.
23. Consultative Council of European Judges (CCJE). Opinion No. 26 (2023): Moving forward: the use of assistive technology in the judiciary. հասանելի է՝ <https://rm.coe.int/ccje-opinion-no-26-2023-final/1680adade7>, հրատարակման ամսաթիվը՝ 2023թ. դեկտեմբերի 1, վերջին այցելություն՝ 2026թ. ապրիլի 15:
24. Banks I. Judges-in-the-loop? Judicial involvement in human oversight of high-risk decision support systems under the EU AI Act. *International Journal of Law and Information Technology*, vol. 34, 2026. հասանելի է՝ <https://academic.oup.com/ijlit/article/doi/10.1093/ijlit/eaag001/8475419?9>, հրատարակման ամսաթիվը՝ 2026թ. փետրվարի 12, վերջին այցելություն՝ 2026թ. ապրիլի 15:
25. Piersack v. Belgium, no. 8692/79, 1 October 1982, Series A no. 53.
26. R v Sussex Justices, ex parte McCarthy [1924] 1 KB 256, 259.
27. European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). European Ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment. հասանելի է՝ <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c?>, հրատարակման ամսաթիվը՝ 2018թ. դեկտեմբերի 4, վերջին այցելություն՝ 2026թ. ապրիլի 15:
28. Council of Europe. Framework Convention on Artificial Intelligence, Human Rights, Democracy and the Rule of Law. հասանելի է՝ <https://rm.coe.int/1680afae3c>, ընդունման ամսաթիվը՝ 2024թ. մայիսի 17, վերջին այցելություն՝ 2026թ. ապրիլի 15:
29. European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). Guidelines on the use of generative artificial intelligence in judicial systems. հասանելի է՝ <https://rm.coe.int/cepej-2025-18final-en-draft-guidelines-on-the-use-of-generative-ai-for/48802a4ad1>, հրատարակման ամսաթիվը՝ 2024թ., վերջին այցելություն՝ 2026թ. ապրիլի 15:
30. Stephen J. Pope, *The Ethics of Aquinas*, (Georgetown University press, 2002), p.272
31. McBrien, R. P. (1994). *Catholicism (New Edition)*. New York: HarperCollins Publishers, p. 943
32. Aristotle. *Nicomachean Ethics*. Translated by Terence Irwin. Indianapolis: Hackett Publishing, 1999, Book V.
33. Aristotle. *Nicomachean Ethics*. Translated by Terence Irwin. Indianapolis: Hackett Publishing, 1999, II.1106a–1109b.
34. Thomas Aquinas, *Summa Theologiae*, I–II (Prima Secundae), Question 95, Article 2.
35. John Locke, *Two Treatises of Government*, ed. Peter Laslett (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), Second Treatise, ch. 2–3; ch. 9.
36. The Earl of Oxford’s Case (1615) 21 Eng. Rep. 485 (Ch.).
37. R v. Dudley and Stephens (1884) 14 QBD 273 (QB).
38. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act), OJ L 2024/1689.

Անիտ Աբրաмяն

Соискатель ученой степени кандидата юридических наук
факультета права Евразийского международного университета

РЕЗЮМЕ

Судебная независимость и беспристрастность в эпоху искусственного интеллекта

Настоящая статья посвящена исследованию влияния применения искусственного интеллекта в системе правосудия с точки зрения принципов судебной независимости и беспристрастности. В основу исследования положено положение о том, что право на рассмотрение дела независимым и беспристрастным судом, закрепленное статьей 6 Конвенции о защите прав человека и основных свобод, в технологической среде сталкивается с новыми, зачастую невидимыми угрозами. В статье анализируются стандарты, сформированные Европейским судом по правам человека в связи с судебной независимостью, понятием «суд, созданный на основании закона», а также субъективным и объективным тестами беспристрастности. Особое внимание уделяется тому, что системы искусственного интеллекта могут влиять не только на подготовку судебных актов, обработку документов и оценку рисков, но и на оценивание судей, их продвижение по службе и профессиональное поведение. В статье обосновывается, что искусственный интеллект не может рассматриваться как нейтральный технический инструмент, поскольку он создает риски технологической зависимости, зависимости от частных поставщиков, алгоритмической предвзятости, недостатка прозрачности и невидимого воздействия на судебное усмотрение. Делается вывод, что использование систем искусственного интеллекта в сфере правосудия требует четкого нормативного регулирования, обеспечения принятия решений судьями людьми, а также механизмов прозрачности и эффективного контроля.

Ключевые слова: искусственный интеллект, правосудие, судебная независимость, прозрачность, алгоритмическая предвзятость, цифровизация правосудия, беспристрастность, права человека, технологическая зависимость.

Anahit Abrahamyan

PHD Candidate of the Law Faculty of Eurasia International University

SUMMARY

Judicial independence and impartiality in the age of artificial intelligence

This article examines the impact of the use of artificial intelligence in the justice system from the perspective of the principles of judicial independence and impartiality. The study is based on the premise that the right to a hearing by an independent and impartial tribunal, guaranteed by Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, faces new and often invisible threats in a technological environment. The article analyzes the standards developed by the European Court of Human Rights in relation to judicial independence, the notion of a “tribunal established by law,” as well as the subjective and objective tests of impartiality. Particular attention is paid to the fact that artificial intelligence systems may affect not only the drafting of judicial decisions, document processing, and risk assessment, but also the evaluation of judges, their promotion, and their professional conduct. The article argues that artificial intelligence cannot be regarded as a neutral technical tool, since it creates risks of technological dependence, dependence on private vendors, algorithmic bias, lack of transparency, and invisible influence on judicial reasoning. It concludes that the use of artificial intelligence systems in the field of justice requires clear normative regulation, guarantees that decisions are made by human judges, as well as mechanisms for transparency and effective oversight.

Key words: artificial intelligence, justice, judicial independence, transparency, algorithmic bias, digitalization of justice, impartiality, human rights, technological dependence.